

2022-yil. 5-son.

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

Elektron jurnal

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Я **ПРЕПОДАВАНИЕ**
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Электронный журнал

LANGUAGE AND LITERATURE
TEACHING | SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL OF THE MINISTRY
OF PUBLIC EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Electronic journal

ISSN 2010-5584

«Til va adabiyot ta'limi» «Преподавание языка и литературы» «Language and literature teaching»

ilmiy-metodik jurnal / научно-методический журнал

Bosh muharrir

Bahodir JOVLIYEV

Tahrir hay'ati:

Baxtiyor Saidov
Dilshod Kenjayev
Nizomiddin Mahmudov
Nargiza Rahmonqulova
Yorqinjon Odilov
Nasirullo Mirkurbanov
Jabbor Eshonqulov
Valijon Qodirov
Baxtiyor Daniyarov
Abdurahim Nosiroy
Tolib Enazarov
To'liq Saydaliyev
Ravshan Jomonov
Zulxumor Mirzayeva
Qozoqboy Yo'ldoshev
Tajixon Sabitova
Nilufar Namozova
Qayum Baymirov
Lutfullo Jo'rayev (bosh muharrir
o'rinbosari)
Alijon Safarov (elektron nashr uchun)
Sayyora Halimova (elektron nashr uchun)

Muharrirlar:

Nilufar Namozova
Nigora Uralova
Emma Torosyan
Nargis Bobodjanova

Sahifalovchilar:

Akmal FARMONOV
Gulnoza VALIYEVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10, (71) 233-03-45, (71) 233-03-67.
e-mail: til_adabiyot@umail.uz
vab-sayt: www.tilvaadabiyot.uz

M U N D A R I J A

DOLZARB MAVZU

Abdurahim Nasirov. Lotin yozuvi xususiyatlari 2

TADQIQOT

Dildora Axmedova. Semalarning semantik maydondagi o'rniga ko'ra
tiplarini semantik kengaytmada ifodalash 9

Dilafruz Raxmatova. Til o'rganishning foydasi 12

Nasim Ochilov. "Zulfizar" dostonining variantlari va genezisi 15

Shohsanam Bobojonova. "Axloq" kategoriyasining milliy til xarakterida
aks etishi 18

Xamza Xaitov, Gulmira Azimova. O'zbek nasrida "afandi" obrazining
badiiy talqinlari 20

Mohira Sadullayeva. Luqmon Bo'rixonning "quyosh hali botmagan"
qissasida badiiy mahorati 21

S.Abdullayeva. Chet tilini o'qitishda kursantlar ijodiy qobiliyati
rivojlanishini ekspremental tadqiqi 25

Dilnoza Sulaymanova. S.T.Koldrij she'riyatida sharq she'riyati
an'analari in'ikosi 27

Iroda Asatjanova. Oydin Hojiyeva she'rlarida kuz tasviri va xarakter
ruhiyati 29

Dilnavoz Yusupova. Alisher Navoiyning "firoq" radifli g'azallari
xususida 31

Diyora Abduljalilova. Alisher Navoiy va Yahyobey Toshlijali:
Ilk dostonlarining qiyosi 33

Umedullo Mahmudov. Munshoatlarning adabiy janr sifatida vujudga
kelish tarixi va tasnifi 39

Tozagul Dusanova. Turkiy adabiyotda nasr va nazm uyg'unligi
an'analari 42

Akmal Abdullayev. Toshkent viloyati joy nomlarida folklor unsurlari 44

O'lmas Saidov. O'zbek tili ish yuritish terminlarini korpus lingvistikasida
semantik tglash masalasi 48

Munira Ramazonova. Tasviriy san'at orqali o'smirlarda ma'naviy-axloqiy
fazilatlarni rivojlantirish 51

*O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya
komissiyasining Filologiya bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini
chop etish tavsifiya etilgan ilmiy nashrdir.*

Joy nomlari o'zida ma'lum bir lingvomadaniyatga xos tarixiy va ijtimoiy hodisalar, madaniy, tabiiy-davriy genezislar, diniy-mifologik qarashlari bilan bog'liq bo'lgan axborotni o'zida mujassamlashtiradi. Ushbu faktorlar joy nomlariga nisbatan faqatgina geografik ob'ekt nomini bildiruvchi toponimik atama sifatida emas, balki unga tegishli bo'lgan onomastikonda istiqomat qiluvchi

xalqning turli davrlarga xos bo'lgan tarixiy-madaniy etnogenezisini aks ettiruvchi madaniy axborot "kodi" sifatida qarash lozimligini anglatadi. Zero, *har bir hudud xalq mentaliteti va madaniyatining o'ziga xos, qaysidir ma'noda, "berkinib yotgan" xususiyatlarini saqlaydigan o'ziga xos topomakondir* [12: 5].

Adabiyotlar

1. Юлдашев Д.Т. Атоқли отларнинг антропоцентрик тадқиқи. Фил. фан. доктори (DSc) дисс-си автореферати, – Тошкент, 2021. – 75 б.
2. Жўраева М.М., Хамидова М.Х., Лингвокультурология ва лингвокультурема // Бухоро davlat universiteti ilmiy axboroti, № 4. – Бухоро, 2019. –Б. 111-114.
3. О.Исмонов, М. Миркомиллов. Бўстонлик: кеча, бугун, эртага. –Т.: "Fan va texnologiya", 2019, –Б 152.
4. Акишев К. А., Кушаев Г. А., Древняя культура саков и усуней долины р. Или, Алма-Ата, 1963, –С 320.
5. ЎзМЭ, 7-жилд, С ҳарфи. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти. –Т.: –Б 839.
6. Назаров Р., Равшанова Г. Темурийлар даврида ўзбек миллий курашининг юксалиши // Eurasian journal of social sciences, philosophy and culture электрон журнали., манба: https://zenodo.org/record/6325607#.Yn-n6_NBzIU
7. Кучкаров Т. Ёзма манбалардаги эпик сюжетларнинг бадиий эволюцияси. Фил. фан. бўй. фал. доктори (PhD) дисс-си автореферати, –Самарқанд, 2018. – 44 б.
8. Бартольд В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия, Санкт-Петербург, 1900 г. с. 763.
9. Авесто. Яшт китоби. Т., Шарқ, 2001, - 108 б.
10. Хусомиддинов С., Шерматов М. Паркент тумани. Т., Ўқитувчи, 2006, - 149 б.
11. Толстов С.П. Қадимги Хоразм маданиятини излаб, - Т.: Фан, 1964. - 154 б.
12. Давлеткулова Л.Н. Топонимы в лингвокультурологическом аспекте (на примере географических названий графства Оксфордшир и Челябинской области). кан. дисс. фил. наук. Челябинск 2014. –С. 220.

O'Imas SAIDOV,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
O'zbek tilshunosligi kafedrasida tayanch doktoranti

O'ZBEK TILI ISH YURITISH TERMINLARINI KORPUS LINGVISTIKASIDA SEMANTIK TEGGLASH MASALASI

Annotatsiya: Fan-texnika va madaniyatning beqiyos rivoj topishi, ijtimoiy-siyosiy aloqalarning tobora o'sib borishi o'zbek tili ish yuritish terminlari tizimida ham ijobiy o'zgarishlar bo'lishiga sabab bo'ladi. Ayni paytda, bu soha terminlarining ahamiyati va korpus lingvistikasidagi o'rni aniqlashtirish masalasini yaqqol namoyon etadi. Terminologik tizimlarda mavjud bo'lgan yoki yuzaga kelmayotgan atamalardan mosini tanlab olish, termin sifatida tavsiya etilayotgan yoki mavjud termin o'rniga almashtirilayotgan yangi terminlarni ilmiy asoslash eng maqbul yo'l hisoblanadi. O'zbek tilida mukammal hujjatchilikni yaratish, uning atamalarini chegaralab olish, terminlarning lingvistik korpusda semantik teglash ehtiyoji bugungi kunning dolzarb masalasidir.

Kalit so'zlar: korpus, korpus lingvistikasi, lingvistik razmetka, metarazmetka, semantik teglash, o'zbek kompyuter lingvistikasi, termin, terminosistema, lisoniy tizim, leksikografik ta'minot, lingvistik ta'minot.

Abstract: The unprecedented development of science, technology and culture, growing socio-political ties contribute to positive changes in the system of terms of office work in the Uzbek language, which clearly demonstrates the importance of the terms of this sphere and their place in corpus linguistics. Of the terms existing or emerging in terminological systems, the optimal choice is the appropriate, scientific substantiation of new terms proposed as terms or replacing existing ones. The creation of a perfect documentary in the Uzbek language, the delimitation of its terms, the need for semantic marking of terms in the linguistic corpus are topical issues of today.

Key words: corpus, corpus linguistics, linguistic markup, metamarkup, semantic marking, Uzbek computational linguistics, term, term system, language system, lexicographic support, Linguistic support.

Аннотация: Беспрецедентное развитие науки, техники и культуры, растущие социально-политические связи способствуют позитивным изменениям в системе терминов делопроизводства узбекского языка, что наглядно демонстрирует важность терминов данной сферы и их место в корпусной лингвистике. Из существующих или возникающих в терминологических системах терминов оптимальным является выбор подходящего, научное обоснование новых терминов, предлагаемых в качестве терминов или заменяющих существующие. Создание совершенного документализма на узбекском языке, разграничение его терминов, необходимость семантической маркировки терминов в лингвистическом корпусе являются актуальными вопросами сегодняшнего дня.

Ключевые слова: корпус, корпусная лингвистика, лингвистическая разметка, метаразметка, семантическая маркировка, узбекская компьютерная лингвистика, термин, терминосистема, языковая система, лексикографическое обеспечение, Лингвистическое обеспечение.

1. Недостроенное жилье и земельный налог // «Бухгалтерский учёт», 2004.12.06 [омонимия снята] Все примеры (1)
Если гражданин не пожелает добровольно выполнить **уведомление** или требование налогового органа о доплате, налоговый орган обязан обратиться в суд общей юрисдикции с заявлением о взыскании денежных сумм. [Недостроенное жилье и земельный налог]
2. Светлана Сухова. Мы можем просчитать вас полностью // «Итоги»
А дальше — дело техники: налогоплательщику — физическому лицу, сроки, и квитанция на уплату налога. [Светлана Сухова. Мы можем просчитать вас полностью]
3. Договор на поставку оборудования (2003) [омонимия снята] Все примеры (1)
Неуведомление или несвоевременное **уведомление** лишает виновную Сторону права на освобождение от обязательств вследствие указанных обстоятельств. [Договор на поставку оборудования (2003)] [омонимия снята]
4. Договор о туристических услугах (2003) [омонимия снята] Все примеры (1)
Неуведомление или несвоевременное **уведомление** об указанных обстоятельствах лишает Стороны права ссылаться на любые из этих обстоятельств и не освобождает от ответственности по настоящему Договору. [Договор о туристических услугах (2003)] [омонимия снята]
5. Уведомление о постановке на учёт (2003) [омонимия снята] Все примеры (1)
УВЕДОМЛЕНИЕ об установке на учёт в налоговом органе физического лица по месту его жительства [Уведомление о постановке на учёт (2003)] [омонимия снята]

1-rasm. Rus tili milliy korpusida so'zshakl haqidagi ma'lumotlar oynasi

Lingvistik razmetka (tagging, annotatsiya) – matn-larga va ularning tarkibiy qismlariga maxsus yorliqlarni birlashtirishdir. Lingvistik razmetka korpus tilshunosligin-ing asosiy tushunchalaridan biridir. Korpusda matnlarni razmetkalash turli xil parametrlar orqali qidirishga imkon beradi.

Razmetkalash bir qator talablarga javob berishi kerak. Razmetkalash talablari Djefri Li tomonidan ishlab chiqilgan (Leech 1993). Jumladan: 1) razmetkalash matndan mustaqil bo'lishi kerak (razmetkani olib tash-lash va matnni usiz ham ko'ra bilish mumkin bo'lishi va aksincha, faqat razmetkani ajratish uchun kerak); 2) razmetka tamoyillari va ularni ishlab chiquvchilar oxirgi foydalanuvchiga ma'lum bo'lishi kerak; 3) foydalanu-vchiga razmetkalash xatosiz emasligi, balki faqat po-tensial foydali vosita ekanligi haqida xabar berish kerak.

Korpusni semantik ma'lumotlar bilan boyitish ishlari to'rt bosqichni o'z ichiga oladi:

1. Semantik tavsiflovchilar inventarizatsiyasini ish-lab chiqish;
2. Leksemalarga tayinlangan semantik tavsiflovchi-lar bilan semantik lug'atni yaratish va ushbu lug'at-ni bosqich tizimining kombinatorial lug'ati bilan mu-vofiqlashtirish;
3. Semantik ma'lumotni allaqachon mavjud bo'lgan tizimga kiritib, matnlarning morfologik va sintaktik jihat-dan o'zgarishli korpusini yaratish;
4. Semantik axborot bilan ishlash vositalarini yarat-ish.

O'zbek korpus materiallarini semantik teglash ma-salasi Sh.Xamroeva tadqiqoti'da qisman ishlangan. Ushbu tadqiqotda semantik guruh, to'da va maydon tasnifining matnni semantik teglashdagi ahamiyati o'rganilgan, o'zbek tili semantik maydonlari tasnifi aso-sida semantik teg modellari ishlab chiqilgan. Semantik teglashda faqat tushunchadan so'zga, ya'ni onomasi-ologik aspektdan yondashuv asosidagi qidiruv haqida fikr yuritilgan. Til birliklarini semantik teglashda maydon

nazariyasi asosida semantik teglar ishlab chiqilgan. Ushbu tavsiyalar asosida korpus semantik qidiruvini mukammallashtirish, til birliklarini avtomatik semantik teglashning lingvistik ta'minotini ishlab chiqish – gal-da-gi vazifa sifatida belgilangan.

A.Eshmo'minov tadqiqotida semantik razmetka tushunchasi, vosita va usullari, semantik razmetkan-ing korpus va uning foydalanuvchisi uchun ahamiyati hamda uning lingvistik bazalari: imkoniyat va metirallari xususida batafsil ma'lumot berilgan².

D.Axmedovanning dissertatsiyasida esa atov birlikla-rini semantik teglashning modellari hamda o'zbek tili birliklarini leksik-semantik teglashning korpus uchun lingvistik ta'minoti ishlab chiqilgan³.

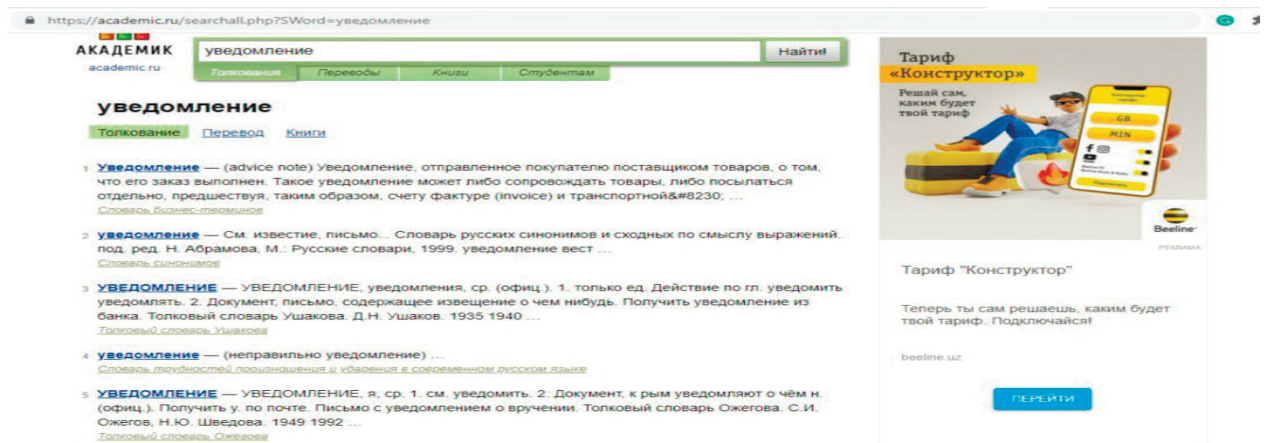
Dunyo korpuslarida IYUTlarining berilishi mua-mmosi. Dunyo korpus lingvistikasida semantik tahlil masalasini hal etish hali to'liq o'z echimini topgani yo'q. CHunki semantika murakkab tarmoq bo'lib, uni kompy-uter dasturlari "tushunishi" oson kechmaydi. SHuning uchun jahon tilshunosligida haligacha mukammal se-mantik analizatorlar yaratilmagan.

V.A.Tuzovning "Kompyuternaya semantika russk-ogo yazyka"⁴ kitobi zamonaviy informatikaning asosiy muammolaridan biri – rus tilidagi matnlarni semantik tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda semantik til, rus tilining semantik lug'ati, algoritm masalalari borasida amaliy ishlar ko'rsatilgan va hal etilgan.

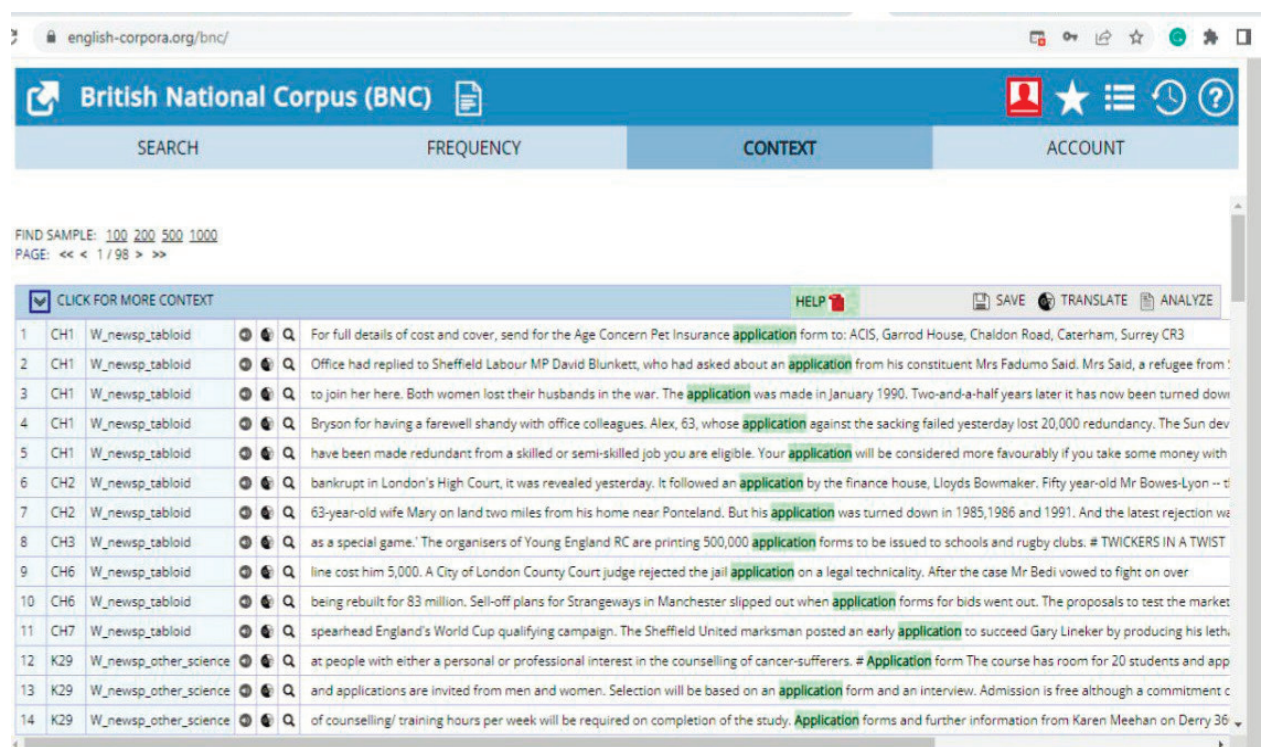
Quyida bir necha til korpusida semantik belgilar aso-sidagi qidiruvda IYUTni qidirish imkoniyatini kuzatamiz va tahlil etamiz. Buning uchun rus tili milliy korpusining semantik qidiruv⁵ imkoniyatidan foydalanish mumkin.

Rasmlarda ko'rinib turganidek, semantik qidiruv oy-nasida IYUTlarni bildiruvchi yoki shunday so'zlarning semantik maydoni/leksik-semantik guruhini ifodalovchi maxsus parametr mavjud emas.

E'tibor berilsa, so'z haqida berilgan ma'lumotlar sir-asida (sm. v slovare) giperhavolasi ko'rinadi. Bu havola-ga murojaat qilinganda ma'lum bir so'zning lug'atlar⁶da-gi izohi ochiladi (2-rasmga qarang):

2-rasm. Rus tili milliy korpusidan giperhavola orqali lug'atlardan ma'lumot olish oynasi

3-rasm. Britaniya milliy korpusi (BNC)da so'zshakl haqidagi ma'lumotlar oynasi

Endi Britaniya milliy korpusining semantik qidiruv imkoniyatidan foydalanib ko'ramiz.

Ko'rinadiki, Britaniya milliy korpusi (BNC)da ham semantik qidiruv oynasida IYUTlarni bildiruvchi yoki shunday so'zlarning semantik maydoni/leksik-semantik guruhini ifodalovchi maxsus parametr mavjud emas⁶. Qidiruvga berilgan "application" co'zining "find simple" qismida shu IYUT qatnashgan kontekstlar miqdori ko'rsatilgan. Oynada "save", "translate", "analyze" degan programmalar mavjud bo'lib, "save"da so'zshakl konteksti saqlanadi, "translate" tugmasi bosilsa, so'zshakl qatnashgan gap tarjima qilinadi, "analyze"da esa o'sha kontekstdagi har bir so'z tahlil qilinadi.

Yuqoridagi ikki korpus (RTMK hamda BMK) tavsiylardan xulosa qilish mumkinki, semantik razmetkalan-

gan Rus tili milliy korpusida ham, Britaniya milliy korpusida ham korpus ichida turib IYUT haqida to'la ma'lumot olish imkoni mavjud emas, qidiruv berilganda giperhavola orqali lug'atlardan uning izohini o'qish mumkin bo'ladi. Misollarda ajratib ko'rsatilgan so'zlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu birliklar umumiste'mol so'z mavqeida bo'ladi, terminologik ma'nosi maxsus belgi yoki pometa bilan ajratilmaydi. Shunday belgisi bo'lmaganligi sababli bu korpuslarning semantik razmetkasi haqida so'zning terminologik ma'nosi maxsus teglanmagan korpus deb xulosalash mumkin. So'z izohi haqida ma'lumot olishning korpus birligini elektron lug'atga giperhavola orqali (RTMK) birlashtirish yoki onlayn tarjima dasturi orqali (BMK) amalga oshirish imkoniyatigina mavjud.

O'zbek kompyuter lingvistikasida terminlarni korpuslarda berish masalasini hal etish bo'yicha dastlabki qadamlar tashlangan. Jumladan, I. Islomovning doktorlik dissertatsiyasida o'zbek geografik terminlarining til korpuslarida berilishi masalasi tahlil etilgan. Ishda jahon korpuslarida geografik terminlarning berilishi muammosi, o'zbek tilining milliy korpusida geografik terminlarni berish masalasi hamda o'zbek tili ta'limiy korpusida geografik terminlar razmetkasi atroflicha tahlil etilgan⁷. Muallif semantik annotatsiyalash uchun ma'lumotlarni tilda mavjud (agar mavjud bo'lsa) elektron lug'atlardan eksport qilish yo'li bilan yarimavtomatik usulda olish to'g'ri tanlov bo'lishini, shunda ham elektron lug'atdagi ma'lumotlarni olishda ma'lum ma'lumotlar qo'lda tahrirlanishi maqsadga muvofiq ekanligini ta'kidlaydi.

Xulosa. — IYUT semantik ma'lumotlar bazasini yaratishda so'zlik, semantik izoh va semantik teglar talab etiladi. Ma'lumotlar omboriga kiritiladigan axborotlar so'z, izoh, ish yuritish termini ekanligi haqidagi belgi, semantik teg, etimologiyasi, terminning turkumga mansubligi kabi parametrlardan tashkil topadi.

— O'zbek tili milliy korpusi uchun IYUT bazasi ish yuritish terminlari (1), leksikografik ta'minot (2) va lingvistik ta'minot (3) kabi tarkibiy qismlardan tarkib topishi maqsadga muvofiq.

— O'zbek tili izohli lug'atlardagi IYUT izohida maxsus ko'rsatma, havola va pometalar mavjud emasligini inobatga olib, axborot ma'lumotlar bazasida qo'lda ishlov berilishi kerak. Shundagina ma'lumotlar bazasi mukammal bo'ladi va ularni semantik razmetkalash muammosi qisman hal etiladi.

1. Хамроева Ш. Ўзбек тили муаллифлик корпусини тузишнинг лингвистик асослари: Фил. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD)...дис. — Бухоро, 2018. — 250 б.
2. Эшмуминов А. Ўзбек тили миллий корпусининг синоним сўзлар базаси. Монография. — Термиз, 2021. — 118 б.
3. Ахмедова Д.Б. Атов бирликларини ўзбек тили корпуслари учун лексик-семантик теглашнинг лингвистик асос ва моделлари: Филол. фан. Бўйича фал. доктори (PhD) диссертацияси. — Бухоро, 2020. — 247 б.
4. Тузов В.А. Компьютерная семантика русского языка. — С.-Петербургского университета, 2003. — 391 с.
5. <https://ruscorpora.ru/new/reqsem.html>
6. <https://academic.ru/searchall.php>
7. <https://ruscorpora.ru/new/reqsem.html>
8. <https://www.english-corpora.org/bnc/>
9. Ислотов И. Ўзбек тилининг географик терминологияси: тизими, генезиси, семантик структураси ва лексикографик талқини: Фил.фан.док-ри дисс... — Қарши, 2021. — 215 б.

Munira RAMAZONOVA,

O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasining tarixi muzeyi
mutaxassisi, mustaqil izlanuvchi

TASVIRIY SAN'AT ORQALI O'SMIRLARDA MA'NAVY-AXLOQIY FAZILATLARNI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Mazkur maqolada tasviriy san'at orqali o'smirlarda tayanch ma'naviy-axloqiy fazilatlarini rivojlantirish, o'smirlarni milliy urf-odatlar, ma'naviy pok inson qilib tarbiyalash hamda vatanparvarligini rivojlantirishda tutgan o'rni haqidagi fikrlar ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Shuningdek, maqolada pedagogning asosiy vazifalari, tasviriy san'atga bo'lgan e'tibori kabilarga ham keng to'xtab o'tilgan.

Kalit so'zlar: Avlodlar tarbiyasi, axloq-odob, madaniyat, jamiyat, millat, til, urf-odat, avtoritar tarbiya.

Abstract. In this article, the opinions about the role of visual arts in the development of basic spiritual and moral qualities in teenagers, in the development of national traditions, morally pure people, and in the development of patriotism are scientifically analyzed. Also, the main tasks of the pedagogue, the attention to fine arts were extensively discussed in the article.

Key words: Generational education, morality, culture, society, nation, language, tradition, authoritarian education.

Аннотация. В данной статье научно проанализированы мнения о роли изобразительного искусства в развитии основных духовно-нравственных качеств у подростков, в развитии национальных традиций, нравственно чистых людей, в развитии патриотизма. Также в статье широко обсуждались основные задачи педагога, внимание к изобразительному искусству.

Ключевые слова: Воспитание поколен, нравственность, культура, общество, нация, язык, традиция, авторитарное воспитание.